

Світлана НІКОЛАЄНКО

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА

У статті розглядається проблема морально-психологічної підготовки студентів до професійної діяльності під час їх навчання у вузі. Разом з іншими факторами морально-психологічна підготовка впливає на формування світогляду студентської молоді, зростання її духовності, культури, національної самосвідомості та підвищення рівня її власної самоцінності. Морально-психологічна підготовка є важливим світоглядним фактором адаптації молодого працівника в його майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: вища освіта, світогляд, духовність, національна самосвідомість, самоцінність, профпридатність, профвідбір, морально-психологічна підготовка, інстинкт, професійна адаптація, професійні здібності, ефективність професійної діяльності.

Постановка проблеми. Морально-психологічна підготовка в системі вищої освіти є важливою складовою становлення особистості майбутнього спеціаліста, так як тому, хто не навчився добру (моралі), за висловом М. Монтеня, будь-яка інша наука може принести лише шкоду. Чим більш інформованою, здатною діяти і перетворювати світ, стає людина, тим глибшим повинно бути її розуміння сенсу її зусиль для когось, і тим більшою повинна бути її відповідальність за наслідки того, що вона робить, тим вищою повинна бути її духовність і мудрість. В. Франкл відзначає: “Завдання (особливо для сучасної освіти актуально сприймається сьогодні) не лише передавати знання, але й вигострювати совість. Совість – це орган сенсу життя, діяльності особистості” [3, с. 164].

Вища школа як храм науки повинна за рахунок морально-психологічної підготовки стати і храмом високої культури. Майбутній фахівець із вищою освітою повинен опанувати як систему професійних знань, умінь, навичок, так і набути високу культуру, стати представником передової частини суспільства – еліти [3, с. 163].

Важливо також з'ясувати, а чи можливо за рахунок розвитку світогляду під час морально-психологічної підготовки забезпечити для молоді ефективну професійну адаптацію.

Збагачення світогляду через вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу і покращення морально-психологічної підготовки в системі вищої освіти повинні стати за певних умов, які потрібно вивчати, важливим фактором професійної адаптації майбутнього спеціаліста. Створення таких умов має велике значення для молоді людини, яка не тільки отримує певну кваліфікацію під час навчання, а й готується до вирішення проблем

працевлаштування в умовах безробіття, яке нажалі продовжує залишатися ознакою нашого суспільства сьогодні.

При профвідборі, який останнім часом проводиться особливо вимогливо по відношенню до молодих спеціалістів, згідно концептуальних основ психологічної діагностики, морально-психологічна підготовка стоїть по значимості на одному з перших місць, тому що від якості цієї підготовки залежить відповідальність, дисциплінованість, порядність, ініціативність, працелюбність, справедливість, організованість, кмітливість, чесність, доброзичливість майбутнього працівника. Саме ці якості високо цінуються при профвідборі, так як вони сприяють швидкій професійній адаптації не тільки до професійних обов'язків, а і до колективу співробітників, а отже будуть сприяти ефективності роботи молодого працівника з самого початку його трудової кар'єри.

У відповідності із базовими положеннями психологічної науки професійні здібності визначаються по сукупності найважливіших властивостей особистості таких як соціально-мотиваційні, професійно-мотиваційні, морально-психологічні якості. Тільки після цих тісно взаємопов'язаних якостей далі в структурі професійних здібностей називаються ділові якості, які пов'язані з вимогами професії, з відповідними знаннями і вміннями [4, с. 248].

Таким чином, проблема даного дослідження полягає у тому, щоб у процесі теоретичного аналізу довести, що морально-психологічна підготовка у процесі розвитку світогляду є інтегративним фактором формування адаптованості майбутнього спеціаліста до професійної діяльності.

Метою даного дослідження стало теоретичне вивчення ролі морально-психологічної підготовки в системі формування світогляду як фактору професійної адаптації майбутнього спеціаліста.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема морально-психологічної підготовки студентів під час навчання у вузі як світоглядного фактору професійної адаптації в сучасних дослідженнях психології та педагогіки, незважаючи на її актуальність, нажалі, залишається поза належною увагою вітчизняних вчених. Разом з тим є публікації присвячені адаптації взагалі і адаптації в системі вищої освіти, які так чи інакше вказують на необхідність вирішення відповідних питань. На деякі з них ми спирались у своїй роботі. В українській психолого-педагогічній науці розглядаються нові підходи щодо організації навчання зорієнтованого на адаптацію до нових умов навчання для забезпечення професійної підготовки і розвитку адаптивності майбутніх спеціалістів, які пропонується створювати на основі нових ідей, принципів, правил, методів освіти. Серед цих авторів зокрема можна назвати таких як Д. О. Андрєєва, Н. О. Алімов, Г. О. Балл, Р. Р. Бибріх, Т. М. Буякас, Н. П. Гнатюк, Л. К. Грішанов, М. І. Дяченко, В. І. Загв'язінський, Л. О. Кандибович, Г. В. Кудрявцева, А. І. Кузьмінський, І. О. Мілославська, Л. М. Мітіна, М. В. Молоканов, В. І. Набаров,

Р. О. Нізамов, О. Г. Морозова, Л. Е. Орбан-Лебрик, В. О. Петровський, Л. Г. Подоляк, О. О. Свенцицький, Л. В. Тарабаркіна, Ю. М. Швалб, Т. М. Щеглова, В. І. Юрченко і інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Морально-психологічна підготовка виражається у наявності потреб і вмінь знаходити правильну співмірність моральних цінностей в професійній діяльності і можливості здійснювати її у відповідності з високими моральними критеріями, вимогами і принципами.

Така підготовка є похідною від важливого психологічного новоутворення юнацького віку, світогляду, який по суті своїй є системним поглядом на світ в цілому, є системою уявлень про загальні цінності і принципи життя, про основи буття, є життєвою філософією молодої людини, є сумою і результатом всіх її знань і ставлень щодо світу і суспільства, в якому вона живе [2, с. 138–145].

Призначення світогляду як цілісної концепції про світ і життя у ньому, очевидно, полягає у забезпеченні адаптації і кращого життя у суспільстві для людини як особистості. Завдяки правильно сформованому світогляду особистість відрізняється самостійністю в прийнятті рішень щодо нових обставин, нових соціальних функцій, а отже характеризується високою адаптивністю як такою якістю соціально-психологічних властивостей, які дозволяють оперативно діяти в нових непередбачуваних умовах, тобто здійснювати адаптацію.

У другій половині ХІХ сторіччя завдяки вченню Ч. Дарвіна було розроблено поняття біологічної адаптації. Пізніше було обгрунтовано існування адаптації на психологічному і соціальному рівнях. У суспільстві адаптація особистості відбувається щодо малих груп, їхнього способу мислення і розподілу соціальних ролей, щодо трудового процесу, соціальних інститутів, здобутків цивілізації тощо [6, с. 8–9].

Людина, яка стоїть на порозі свого самостійного життя, у якій все попереду, і якій потрібні вміння до адаптації, природно, прагне сприймати світ оптимістично, не звертаючи особливої уваги на труднощі і негаразди, навіть якщо вони очевидні. Це підтримує її жагу будувати своє нове самостійне життя на відповідних принципах і засадах, обумовлює її готовність діяти, щось змінювати на краще, незважаючи на труднощі. Звідси притаманні юності за умови сприятливого розвитку віра, надія, любов, максималізм і романтизм, інтенції до постановки перед собою глобальних соціальних завдань щодо покращення життя, активна життєва позиція, наполегливість та впевненість. Такими віковими новоутвореннями характеризується нормальний психічний розвиток молодої людини як особистості в юнацькому віці. Цей розвиток повинен бути забезпечений також і в умовах вищої освіти, в навчальному закладі, де відповідально ставляться до проблеми особистісного і професійного зростання майбутнього спеціаліста [2, с. 33–47].

Основні орієнтири освітнього процесу у зв'язку з прискоренням інформаційних технологій і змін у суспільстві сьогодні полягають у зведенні мети, засобів, методів, змісту його до установки на випереджаючу функцію, на підготовку спеціалістів не вчорашнього, не сьогоднішнього, а завтрашнього дня. Для цього потрібен відповідний світогляд, формування якого можна і потрібно управляти під час професійного навчання, в тому числі і через таку його складову, якою є морально-психологічна підготовка. Такий світогляд дозволить молодій людині стати самостійною, управляти своїм життям і нести за нього особисту відповідальність перш за все перед собою.

Цілі освіти пояснюються тим, що їй належить роль каталізатора суспільного розвитку. Вона повинна бути фактором постійного розвитку, головним рушієм суспільних змін. Говорять так: якщо маєш плани на рік – засівай зерно, якщо маєш плани на декілька років – посади дерево, а якщо маєш плани на віка – піклуйся про розвиток людини, про те, щоб наступне покоління було кращим ніж попереднє [7, с. 254].

Цілі освіти, від якої залежить яким буде суспільство завтра, полягають у загальній підготовці молоді до нових звершень, досягнень, основним фактором якої є сьогодні всебічний розвиток особистості, і зокрема морально-психологічна підготовка. Головне в цій підготовці – прагнення діяти і жити за системою моральних переконань і якостей.

Засоби, що забезпечують освітній процес, повинні в повній мірі відповідати цілям і потребам оновлення нашого суспільства для створення сильної держави, потребам і цілям людини. Зміни, які переживає наша країна на початку XXI століття, зобов'язують з великою відповідальністю поставитися до визначення змісту підготовки молодого покоління, яка повинна включати, як переконливо це доводять автори від філософії і психології, в тому числі і морально-психологічну підготовку [7, с. 245].

Сучасний вищий освітній заклад призначений для творення висококваліфікованих, високоморальних спеціалістів з допомогою новітніх педагогічних технологій, які будуть здатні до самостійного пристосування і вдосконалення в обраній професії, які зможуть в силу своєї освіченості і професійності управляти людьми. Тобто, можна говорити про те, що освіта теж свого роду виробництво, яке можна назвати педагогічним процесом. Тоді технології, що застосовуються для цього, можуть бути названі психолого-педагогічними засобами, принципами, методами.

Це технології процесів формування у студентів професійних знань, навичок, вмінь, розвиток у них професійних здібностей, звичок, життєвих і професійних орієнтирів, норм поведінки і багато іншого. Все це обумовлюється, у своїх проявах, світоглядними концепціями молоді про світ, про людей, про себе. Їх формування відбувається на рівні психології особистості, свідомості і приводить в дію психологічні механізми різних новоутворень, або механізми професійних перетворень, зумовлює соціальні, професійні погляди, переконання, формування відношення в юнацькому віці.

Саме юнацький вік, який притаманний студентам, називають моральним тобто етапом психологічної наближеності до людей. Професійне навчання, що здійснюється через численні зв'язки з різними людьми, є провідною діяльністю в цей час. В результаті суттєвою стороною соціалізації і цієї діяльності повинно стати засвоєння норм, відносин між людьми і професійно важливих вмінь, що забезпечують адаптивність і конкурентоздатність при виборі місця роботи [2, с. 93–120].

Тому морально-психологічна підготовка майбутнього спеціаліста виступає не тільки важливим фактором оволодіння професією, а і умовою формування світогляду взагалі, як новоутворення юнацького віку, умовою нормального психічного розвитку людини, формування її як особистості і професіонала. З іншого боку від світогляду, від сформованості особистості майбутнього спеціаліста, що зумовлюються морально-психологічною підготовкою залежить ставлення до праці, до інших людей і до самого себе, залежить професійна адаптація.

Таким чином, світогляд слід розглядати як систему переконань, що виражають ставлення людини до світу, її головні ціннісні орієнтації, як систему, яка виступає важливим морально-психологічним фактором професійної адаптації. Очевидно, що світогляд завжди має не тільки когнітивний аспект, а і аксіологічний, який вказує на загальнолюдські цінності, задає орієнтири, напрями і визначає життєві цілі і позиції людини в житті у суспільстві. Світогляд може бути прогресивним або реакційним, оптимістичним, або песимістичним, активно-творчим або пасивно-споглядальним [2, с. 138–145].

З психологічної точки зору, світогляд остаточно виокремлюється, стає дієвим за своїм впливом на життя, в юнацькому віці, тому що саме в цей час досягають зрілості і когнітивні, і особистісні передумови.

Юнацький вік, особливо пізня юність, яка притаманна студентам, характеризується не просто збільшенням об'єму знань, що вибудовуються в ту чи іншу логічну систему, а і надзвичайним збільшенням загальної поінформованості про світ і життя (особливо завдяки постійно оновлюваним комп'ютерним технологіям), появою теоретичних інтересів і потреб звести різноманітність конкретних фактів до загальних стійких регулятивних принципів важливих для життєдіяльності у цьому неспокійному світі. Звичайно, рівень знань, теоретичних здібностей у юнаків не є однаковим, але позитивні зрушення у цьому віці спостерігаються у всіх. Особливо якщо мова йде про студентство, яке завжди вважається авангардом молодого покоління.

Світоглядний пошук під час адаптації до самотійного життя у суспільстві включає в себе соціальну орієнтацію особистості, усвідомлення себе у якості елемента соціальної спільноти (класу, соціальної групи) і вибір свого майбутнього соціального положення і способів його досягнення. Молода людина шукає формулу, яка б розкрила якісь таємниці, що на думку молоді, “старші зрозуміти в своєму житті так і не змогли”. Мається на увазі формула про сенс власного існування і перспективи розвитку людства. Важливо уникати

стихійності цього процесу. Тому потрібно в умовах освіти надавати молодій людині відповідні знання. Для цього у навчанні, у професійній підготовці майбутніх спеціалістів потрібно спрямовувати цей пошук через вивчення філософських, соціально-гуманітарних наук, в тому числі етики і естетики у закладах вищої освіти, а отже забезпечувати морально-психологічну підготовку.

Морально-психологічна підготовка виступає особистісною гарантією постійного, неухильного виконання всіх моральних вимог, а отже гарантує адаптацію до будь-якої ситуації, так як вона включає в себе: 1) морально-психологічні знання, погляди, переконання (моральну свідомість); 2) морально-психологічні мотиви, вміння, навички; 3) морально-психологічні якості. Тому це важлива характеристика вихованості особистості, її освіченості, професійної культури, адаптивності та інтелігентності.

В перелік завдань практичного психолога вищого навчального закладу, якщо такий спеціаліст буде працювати зі студентами, входить аналіз і використання комплексу факторів, що впливають на процес професійної адаптації, розробка заходів по їх оптимізації. Процес підготовки до адаптації і розвиток адаптивності спричиняють не тільки професійне навчання, і не тільки інтелектуальний рівень розвитку, а і особистісні властивості: мотивація, ціннісні орієнтації, дисциплінованість, взаємовідношення в колективі, які по суті є моральними. Основними формами роботи практичного психолога в системі морально-психологічної підготовки, спрямованої на професійну адаптацію і адаптацію взагалі, є: 1) індивідуальне консультування тих, хто навчається, за їх запитом, або проханням; 2) психокорекційна робота з особами за їх запитом; 3) психолого-просвітницька робота; 4) створення сприятливих соціально-психологічних умов у навчальних студентських групах.

Процес адаптації до професії під час навчання студентів у вищому навчальному закладі часто відбувається стихійно, а тому непередбачено, неконтрольовано, неефективно. Завдання практичного психолога – надати цьому процесу цілеспрямованого організованого характеру за рахунок спочатку діагностики адаптивності, а потім управління процесом її формування, який відбувається і під час навчання безпосередньо на заняттях, і в рамках морально-психологічної підготовки. Таким чином забезпечується формування адаптивності студентів до майбутньої професійної діяльності.

Адаптивність в найбільш широкому значенні цього слова визначається як можливість істоти пристосовуватися до всієї різноманітності нестабільних обставин життя, що мають вирішальне значення для подальшої долі людини в її дорослому самостійному житті. Розрізняють різні рівні адаптивності людей. Біологічно обумовлені, вроджені основи адаптивності – це інстинкти, темперамент, конституція тіла, емоції, вроджені задатки інтелекту і загальних здібностей, зовнішні дані і фізичний стан організму. Рівень соціальної адаптивності має ті ж самі компоненти, які в більшій мірі залежать

від якості виховання і навчання, від умов і образу життя, від індивідуального досвіду.

Адаптивність відображає пристосування людини, рівень її соціального статусу і самовідчуття, рівень задоволеності або незадоволеності її собою і своїм життям. Людина як особистість може бути адаптованою і гармонійною, а може бути неадаптованою і дисгармонійною. Деадаптивність, або деадаптація – завжди має психосоматичні наслідки так як спричиняється станом тіла і душі. Вона має три форми: невротичну (неврози), агресивно-протестуючу (порушення дисципліни, девіантна поведінка) і капітулятивно-депресивну (психосоматичні захворювання).

Розглянемо сутність адаптивності людини. Як відзначає автор теорії адаптивності людини В. І. Гарбузов, адаптивність людини забезпечується еволюційно відібраними вродженими особливостями її природи. Першою і головною складовою природи людини, на основі якої з'являються в умовах освіти соціальні утворення, які забезпечують адаптивність, є домінуючі інстинкти. Так як людина є істотою соціальною, вони мають соціальний зміст, який розгортається, реалізуються за умови присутності інших людей, і призначені для життя серед людей. Разом з тим вони мають біологічну природу, тобто забезпечуються певними утвореннями з їх особливим функціонуванням [8, с. 364–369].

Інстинкт – фіксована у генетичному коді програма пристосування, або адаптації, яка реалізується за необхідності. Чим більше і яскравіше домінуючі інстинкти проявляються, забезпечуючи адекватність дій, тим краще людина може реагувати в різних ситуаціях і справляти позитивне враження адаптованої до будь-яких умов життя людини.

Розрізняють інші складові в природі людини, що визначають певну міру адаптивності людини до життя такі як темперамент, конституція будови тіла, домінуючі емоції індивідуальний стиль емоційного сприйняття і реагування, статеві належності, інтелектуальні здібності, ієрархія потреб, цінностей, установок, що визначають життєві цілі. Домінуючим інстинктам відповідають певний темперамент, конституція тіла, домінування лівої або правої півкулі, переважна виразність того чи іншого профілю інтелекту.

В концепції В. І. Гарбузова пропонується розрізняти сім інстинктів, що непомітно для нас, тобто поза нашою свідомістю, управляють нашою адаптивністю в залежності від свого домінування. Це інстинкти самозбереження, продовження роду, альтруїстичний, дослідницький, домінування, свободи, збереження гідності. Всі вони мають соціальний зміст. Певне домінування декількох із цих інстинктів для окремої особистості, означає, що вони є визначальними для адаптивності цієї людини, яка характеризується відповідними моральними якостями і відноситься до певного типу. Проявляються і закріплюються ці якості соціальнообумовленими факторами, в тому числі морально-психологічною підготовкою як світоглядним фактором професійної адаптації.

Таким чином, дослідивши роль морально-психологічної підготовки в системі формування світогляду як фактору професійної адаптації майбутнього спеціаліста, ми зробили наступні **висновки**.

1. Морально-психологічна підготовка в системі вищої освіти може сприяти професійній адаптації молоді до життя в умовах відсутності в суспільстві стабільності у багатьох сферах життєдіяльності, якщо цей процес забезпечує формування морально-психологічних знань, поглядів, переконань (моральної свідомості) виникнення морально-психологічних мотивів, вмінь, навичок, а також забезпечує прояв і закріплення морально-психологічних якостей.

2. Первісні профілі особистості інстинктивного походження означають вроджені доленосні орієнтації, що впливають на світогляд, формування задумів, планів, образу життя, системи цінностей. Виховання та навчання в системі вищої освіти не повинні пригнічувати ці профілі і домінуючі інстинкти. Навпаки, крім домінуючого інстинкту потрібно також розвивати не проявлений потенціал, що буде створювати умови для гармонізації особистості, зростання її адаптивності.

3. Реалізація домінуючого інстинкту в життєвому плані, образі життя, в професії, у відношенні до себе і до інших, а з усім цим і у виборі долі, приносить задоволеність, гармонійність, адаптивність, здоров'я і довголіття людині. Відсутність можливості реалізації, ігнорування тенденцій, що породжуються домінуючими інстинктами або вимушений відхід від природних прагнень ведуть до дезадаптації, незадоволеності, дисгармонії і до серйозних захворювань.

4. Морально-психологічна підготовка як світоглядний фактор професійної адаптації майбутнього спеціаліста повинна забезпечувати умови для реалізації поведінки відповідно тих інстинктів, які виявились домінуючими. Для цього попередньо важливо проводити психодіагностичні дослідження в рамках спеціально організованої роботи психолога під час профвідбору по виявленню адаптивності особистості студентів до майбутньої професійної діяльності.

Література

1. Волошина, В. В. Практикум [Текст] / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К. : Каравела, 2005. – 279 с.
2. Кон, И. С. Психология юношеского возраста [Текст] / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 174 с.
3. Подоляк, Л. Г. Психология вищої школи: навчальний посібник [Текст] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Філ-студія, 2006. – 320 с.
4. Прикладная юридическая психология [Текст] / под ред. А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ, 2001. – 635 с.
5. Психологічний словник [Текст] / за ред. В. І. Войтка. - К. : Вища школа. – 1982.
6. Психология [Текст] / за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.
7. Столяренко, Л. Д. Основы психологии [Текст] : практикум / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 703 с.
8. Столяренко, Л. Д. Основы психологии [Текст] : учебник / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 671 с.

9. Франкл, В. Человек в поисках смысла [Текст] / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
10. Чуфаровский, Ю. В. Юридическая психология [Текст] : учебник / Ю. В. Чуфаровский. – М. : Новый Юрист, 1998. – 443 с.

Summary

Nikolaenko, Svitlana. The moral and psychological preparation of students as the world outlook factor in the professional adaptation of the future specialist.

The article contains information about psychological and moral training of students for future professional work. The moral and psychological training have influence on the formation of the world outlook of the students. There is a close relationship between the moral and psychological training of students and the effectiveness of their adaptation to future careers.

Keywords: *higher education, philosophy, spirituality, national identity, proficiency professional selection, moral and psychological training, instinct, professional adaptation, professional skills, efficiency of professional activity.*

Отримано 25.11.2011